

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 6 Sayı/ISSUE 12 Yıl/YEAR: 2023 ALINDI/RECEIVED: 20-11-2023 – KABUL/ACCEPTED: 06-12-2023

İstanbul'un Kentleşme Deneyiminin Edebiyatçı Tanıklığı: Yaşar Kemal *Literary Testimony of Istanbul's Urbanization Experience: Yaşar Kemal*

Aziz ŞEKER¹

Abstract

The process of urbanisation is a subject that literary writers who are interested in social change also deal with in their works. The urban experience, in which the change in social and economic structure is observed, appears especially in novels. Yaşar Kemal, who is accepted as one of the important writers of Modern Turkish Literature, has included the phenomenon of urbanisation from various angles while dealing with social change in his works. Istanbul, which changed with the migration from Anatolia after the 1950s, became the centre of many social problems. In this period, it is possible to say that Yaşar

Öz

Kentleşme süreci toplumsal değişime ilgi duyan edebiyatçıların da yapıtlarında işlediği bir konudur. Sosyal ve ekonomik yapının değişiminin gözlemlendiği kent deneyimi özellikle romanlarda karşımıza çıkmaktadır. Modern Türk Edebiyatının önemli yazarlarından biri kabul edilen Yaşar Kemal, yapıtlarında toplumsal değişimi işlerken kentleşme olgusuna çeşitli açılardan yer vermiştir. 1950'li yıllardan sonra Anadolu'dan gelen göçle değişen İstanbul birçok sosyal problemin merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde Yaşar Kemal'in İstanbul'da geçen romanlarında kentleşme olgusuna bir sosyal bilimci gibi

¹ Aziz ŞEKER. Doç. Dr. Amasya Üniversitesi Rektörlüğü, shuaziz@gmail.com, Orcid: 0000-0001-5634-0221

Kemal approaches the phenomenon of urbanisation as a social scientist in his novels set in Istanbul. In general terms, Yaşar Kemal's works deal with the social problems arising in the process of urbanisation. Among these, migration, squatting, poverty, unemployment and environmental problems have an important place. In this sense, Yaşar Kemal's novels, interviews and essays have content that deserves sociological evaluation. In this study, Yaşar Kemal's life is primarily discussed. Afterwards, his novels *Kuşlar da Gitti* (The Birds Have Also Gone) and *Deniz Küstü* (The Sea-Crossed Fisherman), in which he deals with the urban experience of Istanbul, as well as his interviews are analysed. Especially in the periods when these novels were written, urban problems in Istanbul were at significant levels. Yaşar Kemal's works have a sociological value for those who want to see the urban experience of Istanbul over half a century as reflected in his interviews and novels

Keywords: Yaşar Kemal, urbanization, novel, interview, social problem.

yaklaştığını söylemek mümkündür. Genel hatlarıyla Yaşar Kemal'in yapıtlarında kentleşme sürecinde ortaya çıkan sosyal problemlerin de ele alındığı görülür. Bunlar arasında göç, gecekondulaşma, yoksulluk, işsizlik ve çevre sorunları önemli bir yer tutar. Bu anlamda Yaşar Kemal'in romanları, röportajları ve denemeleri sosyolojik değerlendirmeyi hak eden içeriğe sahiptir. Bu çalışmada Yaşar Kemal'in yaşamı öncelikli olarak ele alınmıştır. Daha sonra İstanbul'un kentsel deneyimini işlediği *Kuşlar da Gitti* ve *Deniz Küstü* romanlarının yanı sıra röportajları incelenmiştir. Özellikle bu romanların yazıldığı dönemlerde İstanbul'da kent sorunları önemli boyutlardadır. Röportajlarına ve romanlarına yansıyan haliyle İstanbul'un yarım yüzyıla yayılan kent deneyimini görmek isteyenler için Yaşar Kemal'in yapıtlarının sosyolojik bir değere sahip olduğunu ifade etmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Yaşar Kemal, kentleşme, roman, röportaj, sosyal problem

Giriş

Toplumsal yapı ve değişimler, kentleşme, insanların yaşam koşulları üzerinde büyük bir etkiye sahip olurken sosyologlar kadar edebiyatçıların da ilgisini çekmiştir. Sosyal ilişkilerin değişime uğradığı kentsel mekânlarda yaşanan insanlık halleri ile gündelik hayatlar, edebiyatçıların, yapıtları için yararlanabilecekleri konular içerirler. Buradan hareketle kentleşmenin birçok yönüyle yansıtıldığı edebi metinler, sosyolojik bir bilgi kaynağı olma bakımından yeterli olmamakla birlikte kentleşme sürecinde değişen toplum yapısının, insan ilişkilerinin, sosyal-ekonomik etkileşimlerin, güç ilişkilerinin anlaşılmasına dair önemli veriler

ortaya koyarlar. Dolayısıyla kentleşmenin doğasını kavramak açısından toplumsal gerçeklere dayalı edebi metinlerin analizinin sosyolojik değerde olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan kentleşme ve insan olgusunun birçok romanın temasını ve bağlamını oluşturması şaşırtıcı değildir.

Yaşar Kemal, Cumhuriyet dönemi edebiyatçıları arasında sosyo-ekonomik değişimi yapıtlarında başarıyla işlemiş evrensel bir yazardır. Büyük ölçüde tarımdaki kapitalistleşmenin insan doğa ilişkilerinde ortaya çıkardığı değişimi Çukurova özelinde ele aldığı yapıtları dinamik roman anlayışını gösterir. Toplumsal değişimin odakta olduğu bu yapıtlarında, Çukurova'daki dönüşümün maddi temelini okura sunar. Öte yandan İstanbul'da geçen, kentsel değişimin olumsuz manzaralar eşliğinde işlendiği romanları ise daha çok kentsel sosyal problemleri estetik bir şekilde betimler. Onun, İstanbul'u ele aldığı yapıtları, gelişmekte olan bir ülkede sınıfsal ilişkilerin keskinleştiği kentsel ortamlarda kırsal nüfus göçü, kente özgü yoksulluk, suç, toplumsal eşitsizlikler, gecekondulaşma, işsizlik, plansız kentleşme ve neoliberalizmin kentleşme dinamiklerine sirayet ettiği günümüzde farklılaşan sosyal yaşamı yorumlamak adına sosyolojik anlamda değerlendirilebilecek niteliktedir. Bu çalışmada, Türkiye'de ticari, politik ve sosyo-kültürel ilişki dinamiklerinin ana mekânı kabul edilen İstanbul'un kentleşme deneyimi Yaşar Kemal'in edebi metinlerinin tanıklığında irdelenecektir.

Yöntem

Stendhal, *Kırmızı ve Siyah* yapıtında roman anlayışını ayna simgesinden hareketle açıklar. Romanı, "uzun bir yol üzerinde dolaştırılan bir ayna"ya benzetir. Bu ayna, yol üzerindeki iyi şeylerle birlikte olumsuzlukları da yansıtır. Stendhal'in aktarımı ile ayna "bize kâh göklerin maviliğini, kâh yolun hendeklerinde biriken çamurları gösterir" (Stendhal, 2002, s. 435). Romanda toplumsal gerçekliğin de verilmesine vurgu yapan bu yaklaşım, "İstanbul'un Kentleşme Deneyiminin Edebiyatçı Tanıklığı: Yaşar Kemal" isimli nitel araştırmadaki sosyal analizin düşünsel temelini oluşturmaktadır. Ayrıca bu araştırmada doküman analizi tekniği ile edebiyat sosyolojisinin olanaklarından yararlanılarak Yaşar Kemal'in edebi metinlerinin incelemesi yapılmıştır.

Yaşar Kemal'in Biyografisinden Kesitler

Dünya edebiyatının çağdaş yazarları arasında önemli bir yere sahip olan Yaşar Kemal (Kemal Sadık Gökçeli), ailesinin Rus savaşı nedeniyle Van ilinin Muradiye ilçesinin Ernis köyünden göç edip geldiği antik Kilikya'da, bugünkü adıyla Çukurova'da Bozdoğan Türkmenlerinin yaşadığı Gökçedam/Hemite köyünde 1923'te yaşama başlar. İlkokuldan sonra kendisine verilen nüfus cüzdanında doğum tarihinin 1926 yazılı olmasıyla çeşitli kaynaklarda büyük romancının doğum tarihine dair tartışmalar yapılmasına neden olur. Yaşar Kemal'in *Yağmurcuk Kuşu*, *Kale Kapısı* ve *Kanın Sesi*'nden meydana gelen *Kimsecik* nehir romanında; ailesinin göçü, ailesinin tanıklık yaptığı dramlar, İskân Komisyonu'nun ısrarına rağmen Ermenilerden kalan evlere yerleştirilmeyi kabul

etmeyip² Osmaniye'ye bağlı Hemite'ye yerleşmeleri, göç esnasında kimsesiz bir çocuğın aileye alınması, bu çocuk tarafından babasının camide öldürölüşü, baba ölümüne bağlı olarak Kemal'in bir süre sesini yitiriş ve annesinin, kendisini korumak için yaptığı mücadele anlatılır. Kürt kökenli bir aileden dünyaya gelen Yaşar Kemal'in çocukluğu ve ilk gençlik yılları, Türkmen gelenekleriyle kültürel açıdan zengin, insan ilişkilerini hümanizmin inceliklerinin barındırdığı bir sosyal yapının hüküm sürdüğü Hemite'de geçer. Bölgede rastlanan kan davası, ağalık, feodalite, köylülerin sömürölüşü Yaşar Kemal'in etkisinde kaldığı ve daha sonra romanlarında kullanacağı sosyal konuların başında gelir. Babasının, üvey oğlu tarafından öldürölmesinden sonra aileyi ekonomik anlamda zor günler bekler. Bir kurban kesiminde amcasının elinden kayan bıçak Yaşar Kemal'in bir gözünün kör olmasına neden olur. İlk çocukluk yıllarında yörenin türkülerine, ağıtlarına ve âşıklık geleneğine ilgi duyar. Burhanlı köy okulunu bitiren Yaşar Kemal, Adana'nın yolunu tutmuştur. Yaşar Kemal, Çukurova'da çeşitli işlerde çalışır, Çukurova doğasını yakından izler, bitki ve böcekler hakkında bir botanikçiyi aratmayacak bilgiye sahip olur. Doğa sevgisi onda bir tutkuya dönüşür. Yıllar sonra İstanbul'da Mehmet Ali Aybar ile dostluğu sürerken 1962'de Türkiye İşçi Partisi'nde MYK üyesi olarak politikaya atıldığında da çevre politikaları konusundaki hassasiyetiyle gündeme gelir.

Yaşar Kemal on altı yaşına geldiğinde Çukurova'da köy köy dolaşır destanlar anlatırken ve folklor derlemeleri yaparken tanınmaya başlar. Aynı zamanda arzuhalcilik yaptığı yıllarda Çukurova Komünist Partisi kurucuları arasında gösterilerek ve Rus casusu yaftası yapıştırılarak hapishaneye atılır. Kendisinin anlatımı ile olay şöyle gelişir:

Bin dokuz yüz elli yılı nisanında hapse girdim. Adanada Kadırlili bir çocuk komünist propagandası yaparken yakalanmış. Ben o zamanlar Kadırlideydim, arzuhalcilik yapıyordum, küçük bir tahta kulübeydi dükkanım. Çocuğu çok dövmüşler, o da bildiği adların hepsiyle bir olmuş Çukurovada Komünist Partisi kurmuş. Ben de kurucular arasındaydım. Bir sabah candarmalar geldiler, şangur şungur, ellerinde kelepçeler, birini bana taktılar savcıya, sorgu yargıcına götürdüler, oradan da doğru hapishaneye. Kadırlı hapishanesinde on beş gün kaldım (Kemal, 1999a, s. 48).

Hapiste kaldığı süre içinde linç edilmekten kurtulur. Sonra Kozan'a gönderilir. İşkence görür, orada bir eşkiya tarafından bıçaklanarak yaralanır. Hapisten çıkar. Biyografisine etki edecek bireysel trajedisini derinden yaşamayı sürdürür. Abidin Dino ve Güzin Dino ile tanışması bu yıllara denk gelir. Yaşar Kemal'in, Çukurova'da folklor derlemeleri yapıp, ilk yapıtları üzerine çalışmaya

²Yaşar Kemal'in büyükannesi göç esnasında oğlundan yani Yaşar Kemal'in babasından bir istekte bulunur. İskân Komisyonunun, Ermenilerden kalan evlerden birine ailesini yerleştirmesi durumunda bunu kabul etmemesini ister. *Yağmurcuk Kuşu* romanında bu olay şöyle geçer: "Bir de senden dileğim, oğlum, o kasabaya gidersen, o Ermenilerden kalma evleri, tarlaları kabul etme. Sahibi kaçmış yuvada, öteki kuş barınmaz. Yuva bozanın yuvası olmaz. Sahiplerine hayretmeyen ev, başkasını barındırmaz..." (Kemal, 1998a, s. 95).

başladığı dönemde egemen olanın zulmüne uğradığı ve "Zilli Kurt"³ kılındığı ise kendisi tarafından birçok kez ifade edilmiştir. Adana'ya sürgün gönderilen Abidin Dino ile, folklor derlemelerini çıkardığı matbaada tanışmış olması, onun adına bir dönüşümün başlangıcıdır. İlk folklor derleme kitabı *Ağıtlar* 1943'te Adana Türksözü Matbaası'nda basılır. Kadirli'deki yaşamı artık çekilmez olmuştur, folklor derlemelerinin yanı sıra *Demir Çarık* isimli romanı bir jandarma baskınında yok edilir (Şeker, 2014).

Abidin Dino'nun önerisi İstanbul'a yerleşmesi yönündedir. Gördüğü baskılar artınca, 1951'de Ankara'ya Abidin Dino'ya uğrar, onun referans olmasıyla İstanbul'a Nadir Nadi'nin başında olduğu Cumhuriyet gazetesine gider. Kemal Sadık Gökceli ismini başı derde girmemesi için Yaşar Kemal yapar. Röportaj yazarı olarak işe başladığı Cumhuriyet gazetesinde 1963'te politik gerekçelerden dolayı kovuluncaya kadar çalışır. İstanbul kentine yerleşen Yaşar Kemal, Anadolu şehirlerini gezmeye başlar, gazetede yayınlattığı röportajları kaleme alır. Bu yazılarında Anadolu şehirlerinin sosyal sorunlarını masaya yatırır. İstanbul artık Yaşar Kemal'in yaşamını var kıldığı, yapıtlarını kaleme aldığı ve düşüncelerini ifade etmekten dolayı da yargılandığı şehirdir.

Yaşar Kemal, yazar olmasının yanında eşitlikten ve özgürlükten yana tavır koyan politik bir aktördür. Anadolu'nun yerel sorunlarını evrensel bir bakış açısıyla yapıtlarında yansıtırken insan haysiyet ve onurunu ana felsefesi yapar. Aydın kimliğiyle kaleme aldığı denemelerinin yanında romanlarında toplumsal değişimin değdiği sosyal yapıyı, kültürü, insan ve toplum yaşamını ve fiziki mekânı bütün yönleriyle işler. Yaşar Kemal'in sosyal meselelere yaklaşımı, kişilik özelliklerinin ve yaşam deneşiminin etkisinde olduğu kadar çevresinde yaşanan iktisadi olayların bir sonucudur. Bu açıdan Ahmet Ö. Evin bize, Yaşar Kemal'in gençliğinin, Çukurova bölgesinde ta o zaman "çok büyük bir iç göçe, servetin yeniden dağılımına ve yeni sosyal çatışmaların yükselmesine yol açan tarımsal makineleşmeye, sanayileşmeye ve kentleşmeye" tanık olarak biçimlendiğini aktarır (Evin, 1980, akt; Tharaud, 2017, s. 67).

Yaşar Kemal toplumcu evrensel bir yazardır.⁴ Düşünün ki, sosyal sorun odaklı yapıtlarında ele alınan sosyal gerçeklikleri dünyanın hemen hemen her bölgesinde yaşamış bir toplulukla karşılaşılmasın. *Akaçasızın Ağaları* serisini oluşturan *Demirciler Çarşısı Cinayeti* (1973) ve *Yusuşçuk Yusuf* (1975) romanlarının okurda uyandırdığı sosyolojik arayışın benzerini John Steinbeck'in *Gazap Üzümleri*'nde duyumsamamak için bir neden olmasa gerek. Söz konusu

³Yaşar Kemal, Alain Bosquet ile yaptığı görüşmelerin yer aldığı *Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor* kitabında, yaşam hikâyesinden söz ederken "Zilli Kurt" benzetmesi yapar: "Doğu Anadolu'da koyun sürülerine, koyun damlarına kışın acıkan kurtlar girer, koyunlara saldırırlar, bir koyunu alıp götürmezler, bütün bir sürüyü ısırırlar, yaralarlar, parçalarlar kaçarlar. Kurdu dişlerince yaralanmış koyunlar iflah olmaz, ölürlermiş eninde sonunda. İşte böyle köye kurt girdiğinin sabahı köylüler atlanırlar, kurtların ardına düşerlermiş. Kurdu, kurtları yakalayınca fiske bile vurmazlar, sağlam bir zincirle, kopmaz kırışle kurtların boğazına birer zil takar onları bırakırlarmış. Kurtlar kurda kuşa, hiçbir canlıya, koyuna keçiye, eşeğe, danaya, hiçbir yaratığa yaklaşamazlar açlarından ölürlermiş. İşte Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri de bu kurt metodunu köylülerden öğrenmiş, her hoşuna gitmeyen insanın boynuna bir zil takıp bırakıyordu bozkıra. Ben sizi bilmem, benim gençliğimde boynumda hep zil oldu. Arkadaşlarımın da. İşte yazılacak roman budur. Ya korkumdan yazamadım, ya da korkumdan. "Zili Kurt" olma korkusu korkuların en belalisidir" (Kemal, 1999a, s. 74).

⁴Yaşar Kemal, Yüksek Pazarkaya'ya evrensel kimliğini şu şekilde anlatır: "Bir elim kendi toprağımda, kendi türkümden, kendi destanımda ama Anadolu'nun büyük geçmişinden de benim elimin bir tarafı var. Yani Homeros'ta da bir elim var, eski Yunan'da da elim var" (Pazarkaya, 2017, s. 15).

romanlarda, tarımdaki kapitalistleşmenin sosyal-ekonomik sonuçları ve insan-doğa ilişkilerinin değişimi resmedilir. Romanın dokusuna yerleşen tartışmalar “değişimle” ilişkilidir. Yaşar Kemal'in roman sosyolojisini besleyen Çukurova, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesiyle, derin sosyal-ekonomik değişimlerin etkilerine maruz kalan ilk bölgedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, başta pamuk olmak üzere endüstriyel tarım ürünlerinin uluslararası piyasaya açılması ve bölgeye yabancı sermayenin girmesi, 20. yüzyılda daha da hızlanacak olan ekonomik ve toplumsal bir dönüşüm sürecinin çizgisini belirler. Göçebe aşiretlerin yerleşik düzene geçmesinin zorlanması, aşiret aristokrasisi, feodalite, köyden göç ve köylünün topraksızlaşması, toprağın değer kaybetmesi, bir ölçüde hukuken korunan bir mülkiyet hakkına rağmen sosyal-ekonomik değer kaybı yaşaması, “ekolojik mülksüzleşme”, Marshall Planı tarafından desteklenen tarımda makinalaşma Çukurova'yı baştan başa değiştirirken 1950'lerle birlikte edebiyata da hem kırdada hem de kentte yeni sosyal ilişkiler, kültürel biçimler ve insan ilişkileri şeklinde yansımıştır (Kemal, 2000, Beck, 2014). Bu süreçte Türkiye'de toplumsal değişimle artan sosyal çelişkilerin yanı sıra kentsel ortamlarda yaşanan sosyal sorunlar edebiyat ve sosyal bilim tarafından heyecanla takip edilmiştir. Kıray, bir konuşmasında sosyal bilimin gazetecilikle ve romancılık türündeki yazırlarla yakın bir ilişkisi olduğunu belirtmekle beraber farklı oldukları yöne de dikkat çeker. Gazetecilerin ve romancıların, sosyal olayları ele alırken öznel davranabildiklerine vurgu yapan Kıray'a göre sosyal bilimciler ise ele aldıkları olayları bilimsel yöntemlerle ve daha geniş bir açıdan irdelerler. Kıray, ayrıca sosyal bilimcilerin, gerçekçi romancıların ve gazetecilerin yapıtlarından yararlanması gerektiğini de dile getirir (Kıray'dan aktaran Kardam, 2012). Buradan bakıldığında Yaşar Kemal'in, birçok unsuruyla toplumsal değişmeyi düşünsel kurgusuna oturttuğu yapıtlarının, yalnızca Türkiye'nin değil özellikle modern romanın kimlik bulduğu Avrupa'nın saygın sosyal bilim araştırmacılarının çalışmalarına da konu yapıldığı görülür. Eserlerini onurlandıran saygın uluslararası ödüllerin yanında yapıtları üzerine yapılan değerlendirmeler de oldukça geniş bir literatür oluşturur.⁵

İstanbul, Yaşar Kemal'in yapıtlarında özel bir yere sahiptir. Yaşar Kemal, İstanbul'u sadece bireysel varoluşunun bir parçası yapmakla kalmaz, bir tanıklık üzerinden onu dünyanın sayılı edebiyatçıları arasına taşıyacak olan yapıtlarını kaleme aldığı edebiyatının başkenti kılar. İstanbul'a yerleştiği yıllar, ülkenin çok partili hayata geçtiği, ekonomik ve sosyal değişimin hızlandığı, bunun özellikle büyük kent mekânları üzerinde gözlemlendiği tarihsel bir aralığa rastlar. Ayrıca İstanbul adeta ülkede göçün çekim yeri konumundadır. Anadolu kırsalından daha çok ekonomik nedenlerle başlayan göç İstanbul'da gecekondulaşmayı beraberinde getirmiştir. Gecekondulaşma birçok sosyal soruna çözüm olmakla birlikte birçok sosyal sorunla birlikte anılan

⁵ Yaşar Kemal üzerine yapılmış çalışmalardan bazıları şu şekildedir: İnce, Ö. (2020). *Yaşar Kemal Türkiye'dir*. İstanbul: Eksik Parça Yayınları. *Geçmişten Geleceğe Yaşar Kemal*. Yay.Haz. Süha Oğuzertem. İstanbul: Adam Yayınları. Şeker, A. (2011). *Bir Anadolu Ozanı Yaşar Kemal*. Ankara: Eğiten Kitap Yayınları. Keskiner, A. (2013). *Binbir Renk Binbir Çiçek*. İstanbul: Doğan Kitap. Köybaşı, S. (2019). *Bir Devrin Çocukları-Yaşar Kemal*. İstanbul: Martı Yayıncılık. Tharaud, B. C. (2017). *Çukurova-Yaşar Kemal Edebiyatının Temelleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Horta Sanz, M.J. (2013). *La figure du brigand d'honneur dans la saga de Memed le Mince de Yaşar Kemal*. İstanbul: İsis. Pierre Deleage, J. (1998). *Yaşar Kemal-Forgeron Oblige D'écriture*. Paris: Harmattan. Gürsel, N. (2001). *Yaşar Kemal- Le roman d'une Transition*. Paris: Harmattan. Uyguner, M. (1993). *Yaşar Kemal*. İstanbul: Bilgi Yayınevi. Naci, F. (1990). *Yaşar Kemal'in Romancılığı*. İstanbul: Adam Yayınları. Bohne, H.D. (2004). *Yaşar Kemal- Sanger der Çukurova*. Berlin: Dageyeli Verlag. Çiftlikçi, R. (1997). *Yaşar Kemal Yazar-Eser-Üslup*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

kentsel dönüşüm uygulamaları sürecinde zamanla çok radikal bir değişime uğrayacak olan bir olgudur. Yine bu yıllar Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*'nda İstanbul'a göçle gelip entegre olmaya çalışan insanların gündelik hayatlarını ele almıştır. Yıllar içinde İstanbul'da, siyasal iktidarların ekonomik, toplumsal ve kentsel politikalarıyla birlikte muazzam bir sosyo-mekânsal dönüşüm yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir.

Yaşar Kemal 28 Şubat 2015 tarihinde yaşama veda edinceye kadarki sürede ülkenin sosyal gerçeklerine ilişkin değerini yitirmeyen yapıtlar üretmiştir. Sosyal bilimciler halen onun yapıtları üzerine kafaya yormaktadırlar. Bu çalışmanın konusu da edebiyat ile hayat arasındaki diyalektiği kurarak geniş yığınların beğenisini kazanan Yaşar Kemal'in tanıklığında İstanbul'un kentleşme deneyimini irdelemektir.

Kent, Toplumsal Değişme ve Roman

Tarihsel olarak 'kent' maddi birikimin, mekânsal değişimin, kültürel ve sosyal değişimin birlikteliğini temsil eder. Kentin ayırt edici yönü, ticaretin, sanayileşmenin, hizmet sektörünün, bankacılığın, burjuvazinin, kültür-sanatın, siyasetin, ekonomik-sosyal çelişkilerin ve kamusal alan mücadelelerinin etkileşim içinde değişip dönüştüğü bir toplumsal mekân olmasıdır. Devasa yapısal değişimin göstergesi ve en anlamlı yönü olarak kent, çeşitli sınıf ve karakterlere sahip milyonlarca insan tarafından algılanabilen ve hatta zevk alınan bir nesne olmanın ötesinde, yapısını kendilerince sebeplere göre sürekli geliştiren pek çok yaratıcının da ürünü olarak kabul edilir. Kent alanında yaşanan değişimler bir ülkenin geleneksel yapısını geride bırakarak yeni arayışlara yöneldiğini de gösteren önemli bir unsurdur (Lynch, 2020, Özer, 2013, Kıray, 1999a).

19. yüzyılda Batı'da sanayileşmenin ve modernleşmenin etkisiyle insanlık ilk kez mega kentlerin oluşumuna ve bununla birlikte kitlesel sosyal sorunların ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. 20. yüzyılda aşırı kalabalıklaşan kentler; trafik, konut gereksinimi, yoksulluk, evsizlik, stres, şiddet, psikososyal sorunlar vb. nedenlerle ütopyalara model olmaktan, cazibe merkezi olmaktan çıkmış, distopyaların ve bilimkurgunun kasvetli dünyalarının mekânı haline gelmiştir (Demir, 2019). Sanayileşme, modernleşme ve burjuvazinin biçimlendirdiği sanat dünyasında edebiyatın bir türü kabul edilen roman bu tarihsel iklimde ortaya çıkmıştır. Modern kentlerin bireylerine odaklanan roman, Batı'dan dünyaya yayılışının yanı sıra dünyanın birçok bölgesinde de bulunduğu toplumsal yapıların koşullarına uyarak bir gelişim göstermiştir. Roman, çeşitli olaylar etrafında birey ve topluma eğilirken modernliğin yapısal bir ögesi kabul edilen mekân boyutuna da önem vermiştir. Roman kahramanlarının yaşadığı ve roman olaylarının geçtiği kent alanı modernliğin etkilerini, sonuçlarını ve gündelik yaşamı göstermesi açısından oldukça ilginç maceralara ev sahipliği yapar (Aksoy, 2011). Nihayetinde, burada "modern edebiyatın, en azından pek çok örneğinin, kentsel gerçekle ne kadar iç içe geçmiş olduğunu" anımsatmak faydalı olacaktır (Berman, 2014, s. 468). Dolayısıyla değişen kentlerde yaşanan insan-insan, insan-toplum, insan ve doğa ilişkileri günümüz romancılarının inceledikleri yapıtlarında kullandıkları öğelerin dinamiklerini oluşturmaktadır. Modern edebiyatın yazarlarından Yaşar Kemal de bu bağlamda sosyal bilimcilerin incelemesi gereken yapıtların yaratıcısıdır.

Roman, edebi bir tür olarak her ne kadar bireyin hallerine, kendisiyle ilgili meselelerine değinse de asıl sosyolojik değerini, toplumsal yapıdan kaynaklı sorunlara eğilmesinden alır. Daha

doğrusu, “romanın baştan beri gerçeklikle kuvvetli bağlar kurmayı amaçlayan bir tür olduğı” (Parla, 2003, s. 162) gözetildiğinde büyük ekonomik ve sosyal değişmelerin, kentleşmeyle birlikte ortaya çıkan yapısal sorunların, insanlar ve toplumlar üzerindeki etkilerinin konu edilmesi romanın sosyal bilim çalışmaları için de önemini ortaya koymuştur. Örneğin sanayileşme ve kentleşmenin toplumsal sonuçlarını irdeleyen bir sosyolojinin her iki olgunun tarihsel bir anda insanların hayatını nasıl etkilediğine tanıklık eden ve bunu edebileştiren roman geleneğine kayıtsız kalması imkânsızdır. Yaşar Kemal’in romanları da Türkiye’de “büyük dönüşüm”ün yaşandığı bir dönemde, bu dönüşüme maruz kalan, onun sonuçlarını deneyimleyen ve gözlemleyen bireylerin doğayla, kentle kurdukları ilişkileri anlamak isteyen kent sosyologlarının dikkatini üstüne çekmeyi başarmıştır.

Son zamanlarda, Yaşar Kemal’in İstanbul romanlarındaki kentsel değişimin farklı görünümüleriyle ilgili yapılan çalışmalar ön plana çıksa da unutmayalım ki, yazarın romanlarının tarihsel dökümünde “değişme” adına asıl mesele Çukurova’dadır. Yaşar Kemal’in yarattığı Çukurova dünyasında insan kadar önemli bir yer tutan doğa, romanının ekolojik döngüsünü yapılandırmak için kullanılır. Doğa her şeyden önce insanın yaşadığı çevre olarak vardır; kimi zaman yaşamak için boğuştuğı bir düşmandır, kimi zaman bazı ahlâksal değerlerin simgesi şeklinde iş görür (Moran, 1999). Bu çevre, maddi değişimin etkilerine açık bir şekilde anlamlandırılırken, İstanbul şehrine yönelen romanlarında ise toplumsal değişimin arka planda olduğı yer yer “ideal kent” görünümünün ötesinde distopik kent manzaralarıyla karşımıza çıkar. Denebilir ki, farklı sosyal-tarihsel mekânlarıyla, yaşanan değişimle, devingen kent duygularıyla ve insan tipleriyle İstanbul’da gündelik hayat, Yaşar Kemal’in yapıtlarında toplumsal yapıyı anlamamıza ve yorumlamamıza imgesel bir katkı sağlar.

Yaşar Kemal’in Röportajlarında/Denemelerinde Değişimi ve Kenti Anlamak

Yaşar Kemal’in röportaj muhabirliği başlı başına ele alınması gereken bir konudur. Yaşar Kemal, 1950’li yıllardan itibaren Türkiye sosyal gerçeklerini derinlemesine incelemiş, sahada gezerek bunların sosyolojik yapısını edebiyatçı duyarlılığıyla araştırmıştır. Röportajlarını, bir roman sürükleyiciliğinde kaleme alan Kemal, röportaj konusuna *Milliyet Sanat Dergisi*’ne 1975’te verdiği mülakatta şöyle yaklaşır:

Bir insanın kendi işi üzerine konuşması epeyce zor. Yaşamım boyunca röportaj benim ana işlerimden birisi oldu. Koşullar bana yardım etseydi röportaj yazarlığımı bugüne kadar sürdürürdüm... Röportaj bir edebiyat türüdür, onun için bize insan yaşamını, gerçeğini en güzel veren bir daldır. Ne kadar röportaj yapmışsam, onu sonuna kadar yaşadım diyebilirim (Kemal, 2009, s. 114-116-118).

Röportaj yapmak amacıyla İstanbul başta olmak üzere Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde bulunur. Örnek vermek gerekirse 1951’de gittiği Diyarbakır’dan, “akrepler şehri”, ‘gül şehri’, ‘pis pis kokan hanlar şehri’, ‘karpuz şehri’, ‘...surları, mimarisi, camileri, sanat abideleri yeni yapılacak otelleri, eşsiz tabiatıyla turist şehri’... ‘tezatlar şehri’” olarak söz ederken 1955’te ziyaret ettiği Kayseri’deki izlenimlerini; “kümbetleri, kervansarayları, camileri, mescitleriyle Kayseri eski bir şehirdir. Sokakları, caddeleri de öyle. Kayseriye girince yedi yüz yıl öteye gidiyorsun elinde olmadan. Selçuk devrine, ta Bizans devrine gidiyorsun... Şu dört yıl içinde Kayseri bambaşka bir

Kayseri oldu. Evler, apartmanlar, hanlar, oteller yapıldı. Caddeler açıldı..." cümleleriyle anlatır (Kemal, 1999b, s. 10, 1999c, s. 197).

İstanbul'da sosyal yapı değişmesini ele aldığı röportajları ise 1950'li yıllar ve sonrasını kapsar. Yaşar Kemal 1950'lerin başında köylülüğün, tarımın makineleşmesiyle değişime uğramaya başladığı süreçte İstanbul şehrine göç, gecekondular ve kent sorunları üzerine röportajlarını yaparken, gecekondular üstüne ilk sosyal bilim çalışmasını çok sonraları 1962'de, "Zeytinburnu: Gecekondular Bölgesi" adıyla Prof. Dr. Charles Hart yapacaktır. 1960 sonrası planlama dönemiyle göç ve gecekondular çalışmalarına önemli bir yönelim olduğunu eklemek gerekir. Yine 1955'lerde Yaşar Kemal, Çukurova'da traktör meselesinin bölgenin sosyal değişimine etkilerini aktarırken, sosyoloji bu değişimi 1970'te inceleyebilmiştir (Mortan, 2019, Özbay, 2015).

Yaşar Kemal, "Neden Geliyorlar?" isimli 1960 tarihli röportajında, İstanbul'a Anadolu'dan göç eden insanların anlatıları etrafında "köylerden şehre akının" gerekçelerini sosyal ve kişisel sebeplere dayandırarak asıl meseleye vurgu yapar: "Köyden ayrılışların türlü sebepleri var. Nüfus artıyor, tarla bütün aileye yetmiyor, ver elini gurbet. O yıl kurak gidiyor, aç kalıyorlar, ver elini gurbet. Üst üste üç yıl kurak gitti mi, o köyde artık durulmaz oluyor. Bir tanesi de traktör yüzünden..." (Kemal, 1999d: 152). Bu dönemde kırdan başlayan kitlesel göçün kentlerde ortaya çıkardığı en önemli sosyolojik olgu gecekondulaşmadır. Tarımın kapitalistleşmesiyle birlikte köylerinden kopan insanlar büyük oranda İstanbul'a yönelirler. Kırsal alandan başlayan göç, insanların yaşam koşullarına, yaşam beklentilerine, yaşama tutunma mücadelelerine, yerleşim yerlerini kullanma biçimlerine kısaca kente her açıdan dokunuşlarına etki eder. Örneğin kırsal nüfus kentte niteliksizleşir ve kitlesel göçle birlikte niteliksiz emeğin çoğalması kentte işsizliği artırır. Nitekim, Yaşar Kemal 1962'de kaleme aldığı bir denemede; kent işsizliği sorununa dikkat çeker: "Artık Anadolu'dan gelenler İstanbul'da işsiz kalıyorlar. Gelmeyecekler mi dersiniz. Gelecekler, gene gelecekler. İstanbul bir umut kapısı, iş olmadığını bile bile gelecekler. Bu umut duvarına başlarını mutlaka bir kere vuracaklar. Ondan sonra başka umut kapısı deneyecekler. Akın akın, nerede iş adı duyarlarsa oraya koşacaklar..." (Kemal, 2000b, s. 310).

Yoksul nüfus göçünün beraberinde getirdiği bir başka şey ise artan barınma sorunudur. Planlı kentleşmeden uzak şehirleşme anlayışı, konut stoğunun yeterli olmayışı, sosyal konut yaklaşımına uzak tutumlar, konut alım gücü olmayan insanların tercihini yasal olmayan bir arayış kabul edilen gecekondular yapımına itmiştir. Gecekondularla ilişkin değerlendirmelerinde gecekondular yaşamının dayanışmacı/paylaşımçı ilişkilerine, ekonomik yönüne, güvenli ve keyifli yanına dikkat çekmekle birlikte zahmetli ve çileli yanına da vurgu yapan Erman'a göre (2022, s. 44): "köyden göç eden yoksul aileler için gecekondular, kendi mekânlarını kendi tercihleri doğrultusunda oluşturma imkânını sağlamasından dolayı, tüm zorluklara karşın, olumluluk içermektedir." Gecekondular yaşamının çileli yanına Yaşar Kemal de 1959'da yazdığı "Anadoludan Gelenler" yazısında yer verir:

Bu olacak iş değil. Yıllardan beri gecekondular, gecekondular... Yıkılıyorlar, perişan ediliyorlar, başka yerde, başka semtte gene binlercesi çıkıyor. O da olmazsa çadırlarda yaşıyorlar. Bu gecekondular da insan yaşar mı? Daracak, ışık girmez, on kişilik bir aile bir odada... Mutfağı helası, suyu, ışığı yok. Yolu yok. Çamur deryası, toz çölü. Bu kadar kötülük, insanlığa sığmaz işler bir arada. Gördükçe hallerini insan inciniyor canım! Bu yığını buradan atmalı. Göz görmemeli hallerini. Nereye giderlerse gitsinler. (Kemal, 2000b, s. 14)

Bir başka yazısında gecekonduya ilişkin düşüncelerini somutlaştırır:

İstanbul koyakları, tepeleri, sırtları gecekonduyla dolmuş. Yurdundan kopup gelenlerle dolmuş. Birer gözcük sandıklardan, tenekelerden, topraktan, kerpiçten, kırık tuğladan yapılmış evler. Bir adamın yarı beline gelen evler. Çarpık, yamrılmış, penceresiz, bir tuhaf evler. Çamurlu, tozlu, yokuş yukarı, lağım kokan, lağımı akmış sokaklar... Ve pisliğin içinde yarı bellerine kadar debelenen yüzlerce çocuk. Çocuklar, çocuklar, çocuklar... Kirli, paslı, kirden renklerini yitirmiş çocuklar. Gecekondular da bölge bölge kurulmuş. Karadenizliler çoğunluk buradaysa, Kastamonulular, Bayburtlular, Erzurumlular şurada... (Kemal, 1999d, s. 149)

Benzer yönleriyle yaşadığı Menekşe'ye de dikkat çekmeyi ihmal etmez: "Burası bir gecekondulaşmış şehirdir. Önde deniz. Arkada kaygan Basıncık. Bizim evler. Yanda anlı şanlı Florya. Zengin, milyoner villaları. Mutlu azınlığa dayamış sırtını fıkara Menekşe gecekondularını" (Kemal, 1999e, s. 42). İstanbul'da gecekondulaşmanın, yeni yerleşim yerleri açılmasının ve bunun sosyal niteliğini Yaşar Kemal, "Denizler Kurudu"da ayrıca ele alır: "Menekşe yamaçları, eskiden bataklık olan dere kıyıları şimdi tepeden tırnağa gecekondularla sıvalıdır. Küçücük, na bu kadar, bu kadar küçücük evler. Kontrplaktan, tahtalardan, briketten, ne bulmuşlarsa, Allah ne veriyse onunla yapmışlardır evlerini, yapmışlar, başlarını sokuvermişlerdir (Kemal 1999e, s. 90).

Yaşar Kemal'in kaleminden ve sosyal gözlem dünyasından anlatılan İstanbul'daki demografik yığılmanın nedeni aslında Türk toplumundaki değişimin ana eksenini oluşturan köylülüğün çözülüp, topraktan koparak şehirlere göç etmesiyle yakından ilişkilidir. Kırsal toplumsal yapıda nüfusun giderek küçülmesini beraberinde getiren ekonomik-politik dönüşüm, kuşkusuz bazı sosyolojik meseleleri gün yüzüne çıkarmıştır. Büyük şehirlere yapılan göç sonrasında şehirleşebileceklerin yanında ücretli işçi konumuna düşenler, göç edenlerin köylülüğünden çıkmaları, toplumsal uyumları, yoksulluk gibi olgular kentte yaşanan sosyal sorunlar içerisinde geniş bir yer kaplar (Kıray, 1999b). Bu anlamda İstanbul'da göçle birlikte ortaya çıkan gecekondulaşma, sokak çocukları, yoksulluk, çevre kirliliği, çarpık kentleşme ve işsizlik gibi birçok sosyal olgunun edebiyatın da konusu yapıldığı söylenebilir. Örneğin Yaşar Kemal'in röportaj örgüsüyle kaleme aldığı *Allahın Askerleri*, 1970'li yıllarda büyük kent ortamında sokak çocukları sorununa değinen bir yapıt olarak kabul edilir (Şeker, 2014). Ayrı bölümler hâlinde kurgulanan yapıtta Kemal, "Nar Ağacını Kuşatmış Hanımelleri ve Nanik Üstüne"de ailesi doğudan göç etmiş yoksul Zilo çocuğun İstanbul'daki hayat mücadelesini, çocukla yaptığı görüşmeden yola çıkarak aktarır. Röportaj boyunca İstanbul şehri, okurun gözünün önüne gelir. Kitapta İstanbul'un gecekondularını, yoksul semtleri, işportacıları, büyük şehrin kalabalığı aktarılırken: Karaköy, Yemiş İskelesi, Haliç, Fener, Balat, Fatih, Dolapdere, Eminönü, Unkapanı, Kadıköy, Beylerbeyi, Florya, Yeni Cami, Mısır Çarşısı, Süleymaniye Camisi, Beyoğlu, Sirkeci, Zeytinburnu, Şehdazebaşı, Haydarpaşa, Cibali, Gülhane Parkı, Tophane, Sarayburnu, Harem İskelesi, Galata Kulesi, Eyüp Sultan, Kumkapı, Moda Burnu, Yeni Kapı, Emirgan, Büyükkada, Cağaloğlu, Mevlanakapı, Bakırköy, Yeşilköy, Küçükalyalı, Menekşe, Basıncık, Şenlikköy, Çekmece, Kocamustafapaşa, Osmanbey, Samatya gibi yerleşimler ve tarihi mekânlar isim olarak geçerken adeta değişmekte olan şehrin silueti verilir (Kemal, 2000a). "Geceye Yağmur Çiselerken"de 1970'li yılların sonlarına doğru görünen ve günümüzde önemli bir kentsel sosyal soruna dönüşen sokakta yaşayan çocukları İstanbul'daki kent karabasanları olarak dile getirir:

İstanbul şehri anbean değişiyordu. İnsanları da değişiyordu İstanbul şehrinin... Anadolunun çok yoksul yörelerinden İstanbul'a, İstanbul'un çok yoksul semtlerinden Sirkeciye çocuklar akıyorlardı, yüzlerce binlerce... Yankesici, tufacı oluyorlardı. Söğüşçü, düpedüz hırsız, kaçakçı oluyorlardı... Canlarını dişlerine takmışlar bir lokma ekmeğın ardında koşuyorlardı, bileniyorlardı yaşama karşın... Doludizgin gidiyorlardı İstanbul şehrinde... Pisliğin, yoksulluğun, acımasızlığın bataklığına saplanmışlar debeleniyorlardı. Sirkeciye açlıktan, hastalıktan ölüyorlardı. Eminönündeki vapur iskelelerinde kaç tane donup ölenin yerini, yani dondukları yerleri gösterdiler bana... (Kemal, 2000a, s. 60).

Göç, gecekondulaşma, sokak çocukları derken, İstanbul'da, yoğun göç sonucunda barınma gereksinime bağlı oluşan gecekondulaşma ve çarpık kentleşmeyle doğal çevrede yaşanan değişim kuşlar üzerinden de tartışılır: "Her yıl ekimden kasım sonuna kadar kuşların akını başlar Floryaya. Bu gelen kuşlar küçücük kuşlardır. İskete, ispinoz, florya, saka... Daha da başka, türlü türlü küçücük kuşlar... Kadim zamanlardan bu yana küçük kuşların uğrak yeridir Florya düzlüğü..." (Kemal, 2000, s. 167). Ancak bu doğa parçası zamanla yerleşime açılır. Kuşların peşinden koşan çocuklarla yaptığı röportajdan sonra Yaşar Kemal, İstanbul'daki çevresel değişimi kuşları konu yaparak sürdürür:

Artık gelecek yıl buraya kuşlar gelemeyecekler, apartmanların, evlerin, dükkanların arasından kendilerine konacak diken, yiyecek diken tohumu bulamayacaklar. Belki apartmanların üstünde bir süre uçacaklar. Florya düzlüğündeki bu değişikliğe şaşarak uçup başka, apartmansız, dikenli tohumu bol başka bir ova bulacaklardı. Oysaki burası bin yıldan, iki bin, üç bin, belki de bilinmeyen bir süreden beri kuşların gelip geçerlerken konak yerleriydi... (Kemal, 2000a, s. 177).

Yaşar Kemal'in Romanlarında Kent, Değişme ve İstanbul

*"İşte kuşlar da gitti."
"Giderler, aldırma," dedim.*

Kuşlar da Gitti

Yaşar Kemal'in İstanbul romanlarına geçmeden önce değişim odaklı Çukurova romanlarına değinerek başlamak faydalı olacaktır. Yaşar Kemal, birçok romanında Çukurova'daki toplumsal değişmeyi, insan-toplum, insan-doğa etkileşimini, maddi dünyanın değişimini sosyolojik bir bakış açısıyla anlatır. Dolayısıyla Yaşar Kemal'in, Türkiye'de kapitalist tarımsal dönüşümün ilk emarelerinin yaşandığı Çukurova yöresinde geçen yapıtları değişim odaklıdır. 1949'larda Marshall Planı'yla binlerce traktörün geldiği yörede tarımda makineleşmenin sonuçlarının yanı sıra yaşanan ağalık-eşkıyalık-yoksulluk-pamuk ırgatlığı vb. gibi işlediği temalarda aslında bu dönüşümün iktisadi boyutlarını vurgular. Ayrıca Yaşar Kemal, Çukurova'nın sosyal-kültürel-ekonomik yapısının etki ettiği insan ve toplum ilişkilerini, evrensel insan gerçekliğini roman kahramanları yolu ile okurla buluşturur. *Akçasazın Ağaları* adıyla iki cilt halinde yayınlanan *Demirciler Çarşısı Cinayeti*, *Yusufçuk Yusuf*⁶ ve *Hüyükteki Nar Ağacı* ile yer yer *Dağın Öte Yüzü* roman üçlemesi bu anlamda

⁶Yaşar Kemal, Çukurova toprağındaki endüstrileşmenin sosyal yapıya etkilerini ele aldığı *Demirciler Çarşısı Cinayeti* ve *Yusufçuk Yusuf* romanlarının üçüncü cildi olarak kurguladığı *Kırmızı Leylek*'i yazmamıştır.

çözömlenmeye değerdir. Örneğın *Demirciler Çarşısı Cinayeti* ve *Yusufçuk Yusuf* yapıtlarında değışmenin yozlaştırıcı yanını tartışmaya açarken, sosyal ve kültürel atmosferini de betimler. *Akçasazın Ağaları*'nı yazdıktan sonra kendisini "kim sorsa, hep, ben değışmenin romancısıyım" diye tanımlar. Bu açıdan Alain Bosquet'in, Yaşar Kemal'in romanlarındaki kişilerin özelliklerini anlatırken kullandığı "Ortaçağdan ve tarım döneminden çıkıyorlar ve birdenbire makineleşmeyle, sonra da her şeyin altüst olduğı bir çağdaşlaşmayla karşı karşıya kalıyorlar" saptamasına yazarın verdiği yanıt şu şekilde olmuştur: "Romanlarımda da değışmeler başlıca konumdur. Koşullar değıştikçe insanın değışmesi, insan değıştikçe doğanın değışmesi, insanın bu macerası, hayranlık verici bir maceraydı benim için..." (Kemal, 1999a, s. 133-170). Yaşar Kemal, kent sosyologlarından Mübeccel Kıray ile *Demirciler Çarşısı Cinayeti* üzerine yaptığı bir konuşmada ise bu konuya bakışını şöyle anlatır:

Demirciler Çarşısı Cinayeti üzerine konuşurken Mübeccel'e sordum: "Mübeccel dedim, *hani 19. asrın çok büyük romancıları var. Doğanın insanla birlikte değıştirilmesi ve insanın kaderinin doğanın kaderiyle bir olması, insan trajedisine doğanın trajedisinin birleşmesi, insanlığın en büyük sorunlarından biriyse, o zaman niye bu işi 19. yüzyıl romancıları yapmadı da bana kaldı?"*

Mübeccel dedi ki; "Çukurova'ya kırk bin traktör geldi, bu iş birdenbire senin gözünün önünde oldu" (Pazarkaya, 2017, s. 37).

Aynı romanda, ağaların toplum üzerindeki baskısını yönlendiren kasaba ve kentle bağlantılı ilerleyen bürokratik oligarşinin soluğunu da duyumsatır. Bunu yaparken de bir yandan romandan beklenen estetikten asla taviz vermez, kaba siyasi söylemlerden kaçınır, diğeryandan da anlatisında toplumsal olanı inşa ederek sosyal analiz için bir zemin inşa eder (Şeker, 2020a).

Yaşar Kemal'in İstanbul romanlarında ise kentsel-ekolojik dönüşüme değindiğı izlenimi hakimse de asıl olarak kapitalist kentleşmenin ortaya çıkardığı göç, yoksulluk, gecekondulaşma ve çevre kirliliğı gibi toplumsal meseleler önemli bir yer tutarlar. Aşağıda genişçe tartışılan, olay örgüsünün İstanbul'da geçtiğı *Deniz Küstü* ve *Kuşlar da Gitti* değışen kent ve insan gerçekliğı çerçevesinde ele alınacak yapıtlarıdır. Yaşar Kemal, kent ortamında geçen bu romanlarında toplumsal değışme, komşuluk ilişkileri ve geleneklerin değışimi gibi olguları roman içeriğinde işler (Şeker, 2020b). Bu düzlemde Yaşar Kemal'in İstanbul romanları, kent sosyologlarının ilgisini çekecek düzeyde ekonomik, toplumsal ve ekolojik veriler içerir.

Yaşar Kemal'in romanlarında işlediğı kentli, kasabalı ve köylü roman kahramanlarını da dönemin sosyal tiplerinden yola çıkarak ele aldığını görürüz. *Akçasazın Ağaları*'ndaki Cafer Özpolat, Hacı Kurtboğay, Ala Temir Ağay ve Mahir Kapakçioğluy kasabalı sosyal tip örnekleridir. Akyollu Mustafa Bey ve Sarioğluy Derviş Bey, kent ortamlarında bulunmalarına, İstanbul gibi imparatorluklara başkentlik yapmış bir şehirde eğitim almış olmalarına rağmen feodal nitelikleri ağır basan köylü toprak ağası tiplerine örnektirler. Bunların çocukları ve torunları ise Adana'da fabrikalaşmanın, kentsel birikimin ve değışimin temsil ettiği karakterlerdir. *Bir Ada Hikâyesi*'nde Giritli mübadil Musa Kazım Efendi ve Melek Hatun ise kentli figürlerdir. Bu roman kahramanlarının hepsinin sosyolojik bir zemini bulunmaktadır. *Deniz Küstü*'de gecekondu karakterler yanı

başlarında az gelişmişliğin modernizmini yaşarken muazzam bir kentsel dönüşüme gündelik hayatları üzerinden bir ölçüde katılırlar. Yaşar Kemal'in anlatımı ile:

Son İstanbul romanımda, Deniz Küstü'de iki tane toprağından kopmuş insan aldım. Selim Balıkçı ile Zeynel Çelik'i... Şimdi bu iki insan hem sonuna kadar toprağına bağılı kalmaya çalışıyor, hem de bu yabancılaşma rüzgârının ortasında kökünden koparılmak için her şeyi yapıyorlar. Ve yabancılaşmış, can çekişen bir şehirde, can çekişen bir doğa ortamında, can çekişen insani değerlerin romanını yazmaya çalıştım (Pazarkaya, 2017, s. 27).

Değerlerin değişimi ve yabancılaşma İstanbul romanlarında genelde kentsel değişim ve ekolojik yıkım süreci içinde ele alınır. İstanbul'u çevreleyen Marmara Denizi de bundan payına düşeni alır. Ayrıca Yaşar Kemal, her ne kadar eserlerinde deniz etiğı ifadesini kullanmamış olsa bile deniz ekosisteminin hassas dengesinde yunusların rolüne, av ve avcı türler arasındaki hassas dengenin korunması gerekliliğine işaret eden saptamalarda bulunmuştur. Yaşar Kemal'e göre, yunusları yok edilen Marmara Denizi'nde biyoçeşitlilik ağır yara almıştır (Özdağ, 2019). Bunu Yaşar Kemal, *Deniz Küstü* romanında örnekler. Romanı çözümleyen Gökalp'a göre Yaşar Kemal:

Öğleden sonra çıkan, Torosların üstünde büyüyen küçük bulutla ve o vadadaki insanlara serinlik getiren deniz rüzgârıyla sezilen ve yapıtlarında pek yer almayan denizi İstanbul'da, oturduğu mahallenin aşağılarındaki Menekşe köyünün balıkçılarına eşlik eden deneyimli bir balıkçı olarak bulur. Deniz Küstü'de bu kişilerin gerçek ya da imgesel maceralarına yer verir. İstanbul'a övgü olan bu metinde Marmara Denizi ve can çekişen yunusları, balıkçılar ve İstanbul kadar birer roman kişisidir (1998, s. 23).

Gündelik yaşamın edebiyat, yani dil ve yazı aracılığıyla düşünce ve bilincin alanına girmesi üzerinde durulması gereken bir konudur (Lefebvre, 1998). Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*'de kentteki gündelik hayatı edebi bir dille verir. Toplumun, tarihin ve insanın edebi metinde olması bu olguları açıklığa kavuşturması, gündelik hayatın birçok yönden görülmesine olanak sağlar. Buradaki mesele kentte düğümlenmektedir. Zaman-mekân ilişkisi açısından düğümlenmiş yer akışkan İstanbul kentidir. Yazarın kendisi de romanın içindedir. Selim balıkçıyla birliktedir. Marmara Denizi'nde bilinçsiz avlanma, yağlarını almak için yunus katliamı, ekosistemin bozulması karşısında "deniz bize küsecek" diyen Selim'in adını, "deniz küstü Selim"e çıkarır (Kemal, 1998b: 49). Selim'in imgeleminden İstanbul kenti şöyle betimlenir:

Eminönü, Ahırkapı, Kumkapı, Narlıkapı, Topkapı, Bakırköy... Deniz, yıldızlar, gökyüzü, ay, güneş, yollar, ağaçlar, Çamlıca, Adalar, ışıklar, bulutlar, tekneler, vapurlar, kalın bir ses, Beyoğlu, Çiçekpazarı, uzun minarelerin gölgeleri düşmüş, Süleymaniye'nin, Yeni Caminin, Yağ İskelesinin, Azapkapının, Halicin, Sultanahmedin, Topkapı Çeşmesinin gölgesi denize düşmüş... (Kemal, 1998b, s. 62).

Yaşar Kemal, İstanbul'u tarifleyen anlatılarıyla bir kent imgesinin oluşumuna katkı sağlar. Burada kent imgesinden kastedilen şey, her kent için kişilerin bireysel imgelerinin bir araya gelmesiyle oluşan bir halk imgesini nitelendirmesidir. Ya da sosyolojik bağlamda çok sayıda kentlinin oluşturduğu bir dizi 'halk imge'sinden bahsedilebilir. Bir mekânın sosyal ilişkiler açısından

anlamı, işlevi, tarihiyle ilişkisi ve ismi bile onun imgelenebilirliğini etkileyebilir. Sonuçta yolların, sınırların, bölgelerin, odak noktaların ve işaret öğelerinin etkisi de göz önüne alınır (Lynch, 2020).

Deniz Küstü'de İstanbul'un toplumsal değişimi maddi ve psikososyal öğeleriyle değerlendirilir. İstanbul'da Haliç, Boğaz, Beşiktaş, Eminönü, Menekşe, Karaköy, Çiçekpazarı, Hasköy, Balat, Kadıköy, Feriköy, Şişli, Beşiktaş Yemiş İskelesi, Balıkpazarı, Çekmece, Beyoğlu, Ahırkapı, Fener, Yeşilköy, Florya, Çağaloğlu, Dolmabahçe, Boğaziçi Köprüsü, Mısır Çarşısı, Unkapanı, Büyükada, Eminönü İskelesi, Çemberlitaş, Kasımpaşa, Burgaz, Cibali, Şişhane, Selimiye, Çamlıca, Ayasofya, Kız Kulesi, Küçükçekmece, roman kahramanlarının var oluş sergiledikleri mekânlardır (Kemal, 1998b). Yazar, romanda Haliç'in o tarihlerdeki yazgısıyla bağ kurar:

Haliç kirlî, sarı, kırmızı, mor, renk renk ışıklar vurmüş, çimçig, ışıkları çarpitan, usulca çalkandığında renkleri birbirine karıştıran, bir tekne, vapur geçtiğinde de derin, karanlık bir kuyuya benzeyen, çok büyük, çirkin apartmanların, kötü, karanlık, isli fabrika bacalarının, çatılarından, duvarlarından yöreye pas akıtan fabrikaların çevirdiği, sapsarı pasla dolmuş, çirkef, boş tenekelerin, bidonların, leşlerin yığıldığı, at, köpek, martı, yabandomuzu, kuş, binlerce kedi leşinin atıldığı, kokudan insanın burnunun direğini kıran, orada çok aşağıda pelte, saydam, bulaşık, sallanan, kurt düşmüş, kıvıl kıvıl kaynaşan, yanından geçilmeyen, içinde oyuncak gemiler gezinen, oyuncak köprüler kurulmuş, can çekişen, bir yanı canlı, oynayan, kımıldayan, bir yanı lime lime, çürümüş, eski zamanlardan kalma, kokan bir yaratığa benziyordu (Kemal, 1998b, s.154).

Yaşar Kemal, İstanbul'da simgeleşen yerleri romana bir sorunsal olarak yerleştirir:

Azapkapı Camisinin karşısında, sebze halinin önünde başlayıp Halicin ortasına kadar arka arkaya, borda bordaya yanaştırılmış eski, karanlık, katran kokulu Laz takalarının buğulu kokusu, ağırlığı, bitkinliği içinde birbirlerine sokulmuş uyumuşlardı, şafakla birlikte vapur düdükleleriyle uyandılar. Bu eski takalarda insanlar oturuyorlardı, bekarlar, gurbetçiler, işsizler... (Kemal, 1998b, s. 255).

Yaşar Kemal, Haliç'i tasvir ederken eş zamanlı olarak İstanbul kentinin genel manzarasını da kritik eder:

...Haliç ta Bizanstan beri insanı, açlığı, leşleri, fabrikaları, yağları, çıplağıyla çürümüş, Beyoğlu, Galata Tüccarları, Galata Kulesi, insan alım satımı, çil çil Osmanlı altınları, çürümüş, her zaman, yıkılıp bitinceye, tükeninceye kadar bir ortaçağ şehri, Beyoğlunda kumarhaneler, kumarhanelerde öldürülen, soyulanlar, çürüyenler... Çamur içindekiler, akın akın açıklıktan gelenler, Zeytinburnunda, avuç içi kadar suntalardan, tenekelerden, ambalaj sandıklarından yapılan evler, Gültepede, Fikirtepede, biraz ışık, bir çeşmeden akan birazcık su, Kuştepe, İstanbulu çevirmiş bütün tepeler, delik deşik evler... (Kemal, 1998b, s. 257).

Deniz Küstü romanının erkek kahramanı Selim balıkçı Menekşe'de oturmaktadır. Anadolu'dan göç alan bu yerlerde gecekondulaşma yoğun gözlenen bir olgudur. Romanda Selim'in evi yakıldıktan sonra etraftaki insanların çabasıyla gerçekleştirilen bir gecekondu yapımı şöyle aktarılır: "Gecekondu yapımı bir imece işidir, gecekondu işinde dost düşman yoktur, düşman

bile yardım eder. Akşama sabaha kalmaz bu gidiş, bu çalışmayla Selim balıkçının evi biter" (Kemal, 1998b, s. 166). Sosyal gangster karakterinde kurgulanan ve polisler tarafından aranan Zeynel'in, soyduğu bankalardan çaldığı paraları, gecekondularda yaşayanlara nasıl verdiği anlatılır: "Gitmiş yıkılan Ümraniye gecekondularına, alın bu paraları, bu paralar sizin, demiş..." (Kemal, 1998b, s. 203). Yaşar Kemal romanında, okuru, İstanbul'da bir kent sorunu haline gelmiş gecekondulaşmayı düşünmeye iter. Yine, romanda bu kaçak yapıları yıkan Veziroğlu Halim Bey örneğinde verilen tiplerin, arsaları satın alarak şehri betonlaşmaya açtıkları görülür. Bu zengin müteahhitlerin satın aldıkları arsalarda kimi zaman gecekondu semtleri bulunur. Yıkılan semtlerden ayrılanlar tekrar gecekondu yapmak için İstanbul'a dağılırlar (Kemal, 1998b). Kısaca, *Deniz Küstü* romanında toplumsal yaşamın mekânlarında yaşanan değişimlerin bireylerdeki etkileri çevreyle ilişkileri üzerinden İstanbul kent kimliğiyle yansıtılır. Romanda, yaşam alanı -ya da mekân- İstanbul kentinin tüm coğrafyasını içerir. Anlatı mekânını oluşturan Marmara Denizi, kamusal mekânlar, gecekondu alanları İstanbul kentini romana taşır. Bu özelliğiyle, romanda evrenin küçük bir modeli yaratılmakta, bir "mikro kosmos"tan hareket edilerek tüm evreni kapsayıcı insan ve çevre ilişkilerine varılmaktadır (Ayaydın, 2003, s. 193).

Yaşar Kemal ilk baskısı 1978 yılında yapılan *Kuşlarda da Gitti* romanında, İstanbul'da betonlaşmayla birlikte giderek azalan kuş türlerini yakalayıp, cennete girmeyi arzulayanlara satarak kuşların özgürleşmesinin yolunu açan çocukları anlatır. Bu anlatıda Yaşar Kemal, aynı zamanda romanın kahramanlarından biridir. Çocuklarla yaptığı görüşmeleri yapılandırır. Çocuklar, Ekim'den Aralık'a kadar Florya düzlüğünde ağ kurarak, içi tuzak dolu kafeslerini ağların yöresine dizmiş, gökte uçan kuşları yakalamaktadırlar. Çocuklar yakaladıkları kuşları: "Hiristiyansa kiliselerin, Yahudiye sinagogların, Müslümansa camilerin önünde azat buzat, beni cennet kapısında gözet, satarlar" (Kemal, 2000d, s. 11). Yaşar Kemal, İstanbul kent tarihini yazanların Florya düzlüğündeki kuşların, kuş yakalayıcıların tarihine bakmaları gerektiğine dikkat çeker. İstanbul'da değişim, bu geleneği yavaş yavaş anlamsız kılmıştır. Bu kuş yakalayıcı çocukların da dile getirdikleri bir şeydir:

O zamanlar her gün binlerce kuş tutulurdu Florya düzlüğünde, binlerce kuş götürülürdü İstanbul'a, Eyüp Camisinin, Yeni Caminin, Sultan Ahmedin, Ayasofyanın, Mihrimah Sultanın, Fatih Caminin önüne: Azat buzat, beni cennette gözet... İnsanlar saldırırlardı kafeslere, birbirleriyle yarışlırlardı bir kuş satın almak için... (Kemal, 2000d, s. 37).

Yazar, *Kuşlar da Gitti*'de de İstanbul'un farklı semtlerini roman mekânı olarak kullanmayı sürdürür. Örneğin Dolapdere, gündelik hayatı içinde insan ve kültür çeşitliliğiyle yansıtılır:

O Dolapdere ki İstanbulun en cümbüşlü, karmaşık, büyüğü yeridir. İstanbul büyüktür, genişdir, uçsuz bucaksızdır, içinde karınca gibi insan kaynar ya, büyüklüğünün, genişliğinin, türlü türlü lüğünün bir sınırı vardır, bellidir. Dolapdere küçüktür ama bir dünyadır, türlü lüğün, genişliği, büyüğü, insanı, kaynaşması sonsuzdur. Korkmadan demeliyiz ki, türü içinde şu Dolapdere bu yeryüzünde bir tanedir. Yoldur, labirenttir, gecekondudur, randevuevidir, karhanedir, namuslu, kız oğlan kızdır. Kiri İstanbulu götürür... Yetmiş iki milletin adam olmamış, dikışı tutturamamışları gelmişler oraya sığınmışlar, bir baltaya sap olmuşlardır... (Kemal, 2000d, s. 42).

Roma'dan, Bizans'tan, Osmanlılardan gelen kuş yakalama ve satma geleneğinin yıllar geçtikçe kuş sürülerinin gelmemesi nedeniyle bitme noktasına geldiğini ileri süren Yaşar Kemal, gelinen ekososyolojik durumu bir ölçüde kentleş-eme-menin ya da plansız kentleşmenin sonuçları ile ilişkilendirir:

Şenlikköy, Yeşilköy, Ambarlı, Cennet Mahallesi, Telsizler, Menekşe, Florya, Basıncıköy kuruldu. Floryanın o güzelim menekşe dolu koyağına çirkinin çirkinini beton apartmanlar yığdılar. İşte kuşlara bu küçücük yer kaldı, denizle orman, Menekşeyle Basıncıköy arası... Ve kuşlar her yıl gelip bu küçücük dikenliğe sığınıyorlar. Geçen yıl bu dikenliğin sahibi de burasını, parselledi, metrekaresini üç yüz, beş yüz liradan okuttu yeni zenginlere... Altına hücum gibi arsaya hücum başladı İstanbul'da... (Kemal, 2000d, s. 53).

Değişen mekânsal dinamikleriyle kent her zaman çeşitli sosyal etkileşimlere dair formları barındırmıştır. İnsan ve kültür çeşitliliği açısından da çok karışık olan kentlerde, yaşam tarzları ve anlam dünyaları birbirinden uzak insanlar birlikte yaşamaya çalışırlar. Örneğin gecekondular/kenar mahalleler güzel konutlar coğrafi olarak yakın olsalar da bunların bakış açılarının birbirlerinden kilometrelerce uzakta olduğu fark edilir (Weber, 2022). Yaşar Kemal, bir yandan apartmanlaşmaya diğer yandan Anadolu'dan gelenlerle artan gecekondulaşmayla talana açılan İstanbul'un, o günlerde çıplak gözle görülmüş kentsel dramının başlangıcını işaret eder. Sosyal değişim de sürece eşlik edecektir. Bu anlamda, Yaşar Kemal, çocuk karakter Süleyman'ın gözünden, değişen mekânın insan kalabalığını ise Taksim alanı üzerinden paylaşır:

Köfteciler, gazete satıcıları, sıra sıra kaldırıma dizilmiş çingene çiçekçiler, altın gibi parlayan sandıklarının başında, uzun bir sıra kundura boyacıları bağırır çağıran dolmuş kahyaları, ezilmemek için oraya buraya koşuşan, birbirlerinin üstüne binmiş, sıkışmış insanlar, ayakları yalın bir köylünün yanında, kürklü, son derece şık bir bayan, çiçekçi dükkanları, pislik, kağıt, kumuk içinde kaldırımlar, benzin kokusuna bulaşmış sidik kokusu, her şey birbirine karışmış, kenetlenmiş yuvarlanıyor... (Kemal, 2000d, s. 63).

Yaşar Kemal, *Kuşlar da Gitti'*de kendi bakışından, İstanbul şehrinin acımasızlığının, yitmişliğinin, kendi kendini, insanlığını unutmuşluğunun, çok şeyler yitirmişliğinin öyküsünü toplumsal mekânların değişimiyle ele alır. Harvey'den (2016) hareketle değerlendirdiğimizde "toplumsal mekânın sadece bireyden bireye ve gruptan gruba değil, zamana göre de değişir" tezini Yaşar Kemal de bu edebi metinde adeta kurgular. Bu bize, Yaşar Kemal'in aynı zamanda güçlü bir sosyolojik muhayyileye sahip olduğunu gösterir. Kente ilişkin değişim ilişkilerini, toplumsal mekân üzerinde gözlemlemiş, göstermiş ve açıkçası yorumlayabilmiştir de. Örneğin, *Deniz Küstü'*de roman mekânı olarak kullandığı İstanbul'u içinde barındırdığı sosyal sorunlarıyla birlikte irdeler. Hızlı bir yozlaşmanın yaşandığı İstanbul'un ileride gideceği yeri, "ağır kokular içinde ölen, yıkılan, hızla çürüyen bir eski şehir" olarak özetler (Kemal, 1998b, s. 257).

SONUÇ

Tarih boyunca sosyal bilimcilerin yakından takip ettiği toplumsal değişim ve kent ilişkisi edebiyatçıların da ilgi duyduğu konuların arasında yer alır. Edebiyatçıların özellikle de romancıların kentleşmenin nedenlerini, sonuçlarını ve etkilediği insan kitlelerini ele aldıkları yapıtlarının sosyal

bilim analizleri için dikkate değer veriler içerdiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan Yaşar Kemal'in yapıtlarının toplumsal değişim ve kent çalışanlar için öneme sahip olduğunun altını çizmek gerekir. Nitekim, Türkiye'de destancılar geleneğinden gelen Yaşar Kemal'in toplumsal değişim, kırsal toplumsal yapı, değişen kent, kent hayatının farklı boyutları, çevre, toplum ve insan gibi olguları yer yer toplumcu gerçekçi bir anlayış ve aydın tutarlılığıyla edebi çalışmalarında işlediği bu metinde de ortaya çıkarılmıştır.

Yaşar Kemal'in yapıtlarında toplumsal eleştiri ekseninde kentsel görünümle ele alınırken "değişim" teması etrafında bir kent okuması anlatının odağına yerleşir. Böylece onun edebiyatının temelinde yatan bu kaygıya okur da dâhil olur. Yaşar Kemal, çevresinde değişen toplumsal koşullara, ekolojik yıkıma, kentlerin değişimine insancıl bir felsefeden eğilir. *O'na özgü okurunun* ilgisi ise burada olumsuzluğunu var eden ve kent dokusunu bozmaya çalışan iktidar mekanizmasının eleştirisi olarak kendisini duyumsatır. Ayrıca Yaşar Kemal'in romanlarında Türkiye'de kırsal yapıda tarımda kapitalistleşmenin ilk örneklerini yaşayan Çukurova'dan Adana ve İstanbul illerine hem sermaye hem de iş gücü olarak yerleşenlerin sosyolojik bir okumasını yapmak olasıdır. Yazarın bazı romanlarının geçtiği İstanbul'da ise roman kahramanlarının değişim ekseninde kenti deneyimlemeleri gözlemlenir. Ayrıca Yaşar Kemal, modernleşmenin etkilerine açık kent mekânında ekonomik ve sosyal yapının dönüşümünden etkilenerek kurguladığı yapıtlarında okurun karşısına unutulmaz roman kahramanlarını çıkarır. Toplumların ve şehirlerin değişimi, bu kahramanların psikososyal durumlarını ve güncel yaşamlarını da etkiler. Kapitalizmin eşlik ettiği bu değişimin kaçınılmazlığına karşın roman kahramanları arasında uyum sağlayabilenlerin yanında yozlaşabilenlerin anlam dünyası görülebilmektedir. Söz konusu roman kahramanlarının gündelik hayatlarında "değişimle" karşı karşıya kaldıklarında sergiledikleri tutumlar ise sosyal bilimciler için üzerinde durulması gereken konular arasında yer alır.

Toparlayacak olur isek, Yaşar Kemal, sosyal gerçekler temelinde adeta göçün, çarpık kentleşmenin, günümüzde ülkelerinden kaçıp gelerek şehrin her köşesine yayılmış hareket halindeki yurtsuz kitlelerin ve neo-liberal kent politikalarının elinde savrulan "günah keçisi" kılınmış bir İstanbul şehrinin, öncesiyle sonrasıyla yarım asra yayılan faturasını edebiyat denkleminde görmek isteyenler adına belleklere dokunan vicdanlı bir kapı aralar.

KAYNAKÇA

Aksoy, Süreyya E. (2011). Peyami Safa'nın romanlarında parçalanmış modern kent. *İdealkent*, 3, 184-201.

Ayaydın, Günil Ö. (2003). Yaşar Kemal'in İstanbul coğrafyası: Deniz Küstü. Oğuzertem, Süha (Yay.Haz.). *Geçmişten geleceğe Yaşar Kemal* içinde (ss.192-2010). İstanbul: Adam.

Beck, U. (2014). *Risk toplumu. Başka bir modernliğe doğru*. (K. Özdoğan ve B. Doğan, Çev.) İstanbul: İthaki.

Berman, M. (2014). *Katı olan her şey buharlaşıyor. Modernite deneyimi*. (Ü. Altuğ ve B. Peker, Çev.). İstanbul: İletişim.

Demir, R. (2019). Bir kent distopyası olarak Tahsin Yücel'in Gökdelen'i ve romanın distopya edebiyatı içindeki yeri. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 446-467.

Erman, T. (2022). Gecekonduyu anlamak: İyisiyle kötüsüyle gecekondu yaşamı. Kaya, G. ve Şeker, A. (Ed.). *Dert yükü mekânlar. Kentlerin sosyal sorunları* içinde (ss. 41-59). Ankara: Nika.

Gökalp, A. (1998). Yaşar Kemal'i okumak. (N. E. Öztokat, Çev.) *Yaşar Kemal'i okumak* içinde (ss. 11-29). İstanbul: Adam.

Gürsel, N. (2000). *Yaşar Kemal bir geçiş dönemi romancısı*. İstanbul: Everest.

Harvey, D. (2016). *Sosyal adalet ve şehir*. (M. Moralı, Çev.) İstanbul: Metis.

Kardam, F. (2012). Mübeccel B. Kıray kuşaklar buluşması'nda. Tüzün, S. (Yay. Haz.). *Değişmenin ve geçiş toplumunun sosyoloğu: Mübeccel B. Kıray* içinde (ss.33-58). İstanbul: Bağlam.

Kemal, Y. (1998a). *Yağmurcuk Kuşu. Kimsecik 1*. İstanbul: Adam.

Kemal, Y. (1998b). *Deniz Küstü*. İstanbul: Adam.

Kemal, Y. (1999a). *Yaşar Kemal kendini anlatıyor. Alain Bosquet ile görüşmeler*. İstanbul: Adam.

Kemal, Y. (1999b). "Diyarbakır." *Bu diyar baştan başa 1. Nuhun gemisi*. İstanbul: Adam. Röportaj tarihi: 17.05.1951-20.07.1951.

Kemal, Y. (1999c). "İnsanı Selçuk Devrine götüren şehir: Kayseri." *Bu diyar baştan başa 2. Yanan ormanlarda elli gün*. İstanbul: Adam. Röportaj tarihi: 08.08.1955.

Kemal, Y. (1999d). "Neden geliyorlar?" *Bu diyar baştan başa 3. Peri bacaları*. İstanbul: Adam. Röportaj tarihi: 14.02.1960-23.02.1960.

Kemal, Y. (1999e). "Bir gecekonduyu yıktılar!" *Bu diyar baştan başa 4. Bir bulut kaynıyor*. İstanbul: Adam. Röportaj tarihi: 1966.

Kemal, Y. (1999e). "Denizler kurudu." *Bu diyar baştan başa 4. Bir bulut kaynıyor*. İstanbul: Adam. Röportaj tarihi: 11.09.1972- 20.09.1972.

Kemal, Y. (2009). "Röportaj üstüne." *Binbir çiçekli bahçe*. İstanbul: YKY. Röportaj tarihi: Ağustos 1975.

Kemal, Y. (2000a). *Allahın askerleri. Çocuklar insandır 1*. İstanbul: Adam.

Kemal, Y. (2000b). "İşsizlik acısı ve Kamber." *Baldaki tuz*. İstanbul: Adam.

Kemal, Y. (2000c). "Anadoludan gelenler" *Ağacın çürüğü*. İstanbul: Adam. İlk yayın: 30.08.1959.

Kemal, Y. (2000d). *Kuşlar Da Gitti*. İstanbul: Adam.

Kıray, B. M. (1999a). *Toplumsal yapı toplumsal değişme*. İstanbul: Bağlam.

Kıray, B. M. (1999b). *Seçme yazılar*. İstanbul: Bağlam.

Lefebvre, H. (1998). *Modern dünyada gündelik hayat*. (I. Gürbüz, Çev.) İstanbul: Metis.

Lynch, K. (2020). *Kent imgesi*. (İ. Başaran, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.

Moran, B. (1999). *Türk romanına eleştirel bir bakış 2*. İstanbul: İletişim.

Mortan, K. (2019). Yaşar Kemal: Yaşamın boy aynası. Yılcıoğlu, S. (Der.) *Yaşar Kemal sempozyumları 1. Yaşar Kemal: İnsanı, toplumu, dünyayı kucaklamak* içinde (ss.59-66) İstanbul: Literatür.

Özbyay, F. (2015). *Dünden bugüne aile, kent ve nüfus*. İstanbul: İletişim.

Özdağ, U. (2019). Yaşar Kemal'de deniz etiği. Yılcıoğlu, S. (Der.) *Yaşar Kemal sempozyumları 1. yaşar kemal: insanı, toplumu, dünyayı kucaklamak* içinde (ss.103-113) İstanbul: Literatür.

Özer, İ. (2013). Türkiye'de kent, kentleşme ve kentsel değişme. Zencirkıran, M. (Ed.). *Türkiye'nin toplumsal yapısı* içinde (ss. 271-297). Bursa: Dora.

Parla, J. (2003). *Don Kişot'tan bugüne roman*. İstanbul: İletişim.

Pazarkaya, Y. (2017). *Sana son umudumu söyleyeceğim. Yaşar Kemal konuşuyor*. İstanbul: Sözcükler.

Stendhal. (2002). *Kırmızı ve Siyah*. (C. Perin, Çev.) İstanbul: Remzi.

Şeker, A. (2014). *Homerostan Binboğalara Yaşar Kemal*. Ankara: Sabev.

Şeker, A. (2020a). Yaşar Kemal'de bir halk anlatısından yola çıkarak değişimin sosyokültürel boyutunu değerlendirmek. Alyılmaz C. ve Mert, O. (Ed.) 28-29 Ağustos 2020 Çevrim içi I. *Uluslararası Türkçe edebiyat kültür eğitim sempozyumu bildiri kitabı* içinde (ss. 233-243). PDF Baskı, Teke Akademi.

Şeker, A. (2020b). *Edebiyat ve toplumsal cinsiyet*. Ankara: Gece.

Tharaud, Barry C. (2017). *Çukurova. Yaşar Kemal edebiyatının temelleri*. (T. Çulhaoğlu, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi.

Weber, M. (2022). *Kent*. (V. Ahsen Coşar, Çev.) İstanbul: Dorlion.